

Рецензія отримано
23.04.2020

Голова спеціалізованої
вченої ради ДФ 26.133.115
Д.і.н. проф РМШ Щербак В.О.

Голові спеціалізованої вченої ради
ДФ 26.133.115
у Київському столичному університеті
імені Бориса Грінченка
доктору історичних наук, професору,
професору кафедри історії України
Факультету суспільно-гуманітарних наук
Щербаку Віталію Олексійовичу

РЕЦЕНЗІЯ

Ковальова Євгена Аркадійовича, кандидата історичних наук, доцента кафедри історії України Факультету суспільно-гуманітарних наук Київського столичного університету імені Бориса Грінченка на дисертацію **Гайсенюк Марії Олександрівни «Подільське воєводство 1764–1793 рр. в орбіті політичного угруповання Чарторийських»**, подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 Історія та археологія, галузь знань 03 Гуманітарні науки.

1. Актуальність дисертаційного дослідження. Робота М. О. Гайсенюк присвячена вивченню патронально-клієнтарних зв'язків в елітах Речі Посполитої на регіональному рівні у добу кризи і загибелі ранньомодерної польської державності у другій половині XVIII ст. на прикладі Подільського воєводства. Дослідження у цій царині дозволяють глибше зрозуміти механізми ухвалення політичних рішень, з'ясувати характер взаємин між різними прошарками регіональної шляхетської спільноти та виявити мотивацію вибору життєвих стратегій її представників. Студіювання патронально-клієнтарних мереж дає ключ до розуміння механізмів функціонування соціальних систем ранньомодерних часів та тогочасних політичних й економічних інститутів. Тому неабиякий інтерес становить дослідження діяльності угруповання князів Чарторийських («Фамілії») на Поділлі, де містилася значна частина латифундій цих магнатів, де вони обіймали керівні уряди і змогли розбудувати розгалужену мережу соціальних комунікацій зі шляхтою, засновану на обміні різноманітними

послугами і наданні протекції в обмін за лояльність. Отже, праця М. О. Гайсенюк належить до актуальної проблематики у сучасній історичній науці.

2. Наукова новизна результатів дисертаційного дослідження. У дисертації вперше проаналізована діяльність «Фамілії» у Подільському воєводстві у другій половині XVIII ст., за часів перебування на польському королівському престолі її ставленика Станіслава Августа Понятовського. Здійснено структурний аналіз подільського відгалуження угруповання Чарторийських. Дисертантка уточнила обшир земельних володінь Чарторийських у Подільському воєводстві та охарактеризувала систему адміністрування їх маєтностей як важливу передумову впливу «Фамілії» на Поділлі, дослідила «ціну лояльності» – матеріальні стимули встановлення і підтримки взаємин клієнтів з патронами. Дослідниця переконливо показала, що патронально-клієнтарні зв'язки впродовж другої половини XVIII ст. відзначалися динамізмом, поступово втрачали колишню усталеність і дедалі більше залежали від мінливості політичної кон'юнктури. У дисертації показано, що важливими інституційними майданчиками для реалізації інтересів й амбіцій патронів і клієнтів були сеймики та суди. Зрештою, у роботі М. О. Гайсенюк набуло подальшого розвитку вивчення комунікативних практик ранньомодерного часу, зокрема епістолярних діалогів й особистого спілкування, а також індивідуальних кар'єрних траєкторій осіб, пов'язаних з угрупованням Чарторийських, що є вагомим внеском у просопографію подільської шляхти часів занепаду Речі Посполитої.

3. Теоретичне і практичне значення результатів дисертації. Результати досліджень М. О. Гайсенюк мають наукову значущість, теоретичну і прикладну, та можуть застосовуватися як основа для подальших розвідок з соціальної історії українських земель ранньомодерних часів і як матеріал для викладання історичних навчальних дисциплін. Теоретичне значення результатів дослідження полягає в оригінальності й продуктивності розробленої дисертанткою методики дослідження патронально-клієнтарних взаємин між магнатською родиною Чарторийських і подільською шляхтою. Ця методика може бути корисною і для вивчення аналогічних соціальних явищ і процесів в

інших регіонах. Крім того, дисертація запроваджує до наукового вжитку нові джерела, зокрема епістолярні матеріали, що істотно розширює уявлення про соціальні мережі та канали політичного впливу на Поділлі наприкінці існування Речі Посполитої.

4. Наукова обґрунтованість результатів дослідження, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Результати дисертаційного дослідження є оригінальними та обґрунтованими. Застосування методологічного апарату є коректним і відповідає меті й завданням дослідження.

5. Рівень виконання поставленого наукового завдання та оволодіння здобувачкою методологією наукової діяльності. Усі поставлені дослідницькі завдання виконано на високому науково-методологічному рівні. Методологія дослідження, застосована дисертанткою, є цілком адекватною науковій проблематиці її роботи. Дослідниця послідовно дотримувалася принципів об'єктивності, системності та історизму. Використання просопографічного методу дозволило охарактеризувати мережу подільських клієнтів «Фамілії» та з'ясувати механізми встановлення і підтримування їхніх зав'язків з патронами. Завдяки компаративному підходу було виявлено особливості діяльності угруповання Чарторійських у Подільському воєводстві у порівнянні з іншими українськими регіонами Корони Польської та у масштабі всієї Речі Посполитої. М. О. Гайсенюк продемонструвала вправне володіння методикою зовнішньої та внутрішньої критики історичних джерел із залученням методологічного інструментарію герменевтики та семіотики, що дозволило дослідниці обґрунтовано інтерпретувати соціокультурні практики з урахуванням розмаїття ідейних течій, політичних та економічних процесів того періоду, який було обрано для вивчення.

6. Апробація результатів дисертації. Повнота викладу основних результатів дисертації у наукових публікаціях. Дисертантка репрезентувала науковому співтовариству результати своїх розвідок за темою дисертації у чотирьох виступах на конференціях і семінарах, що відбулися впродовж 2023–2025 рр. в Україні, Польщі та Болгарії. Основні здобутки та ключові положення

дисертації відображено у чотирьох одноосібних статтях, опублікованих у наукових виданнях, включених на дату опублікування до переліку наукових фахових видань України. Таким чином, результати дисертаційного дослідження пройшли належну апробацію.

7. Структура та зміст дисертації, її самостійність, завершеність, відповідність вимогам щодо оформлення й обсягу. Оформлення й обсяг дисертації М. О. Гайсенюк відповідають чинним вимогам до кваліфікаційних наукових праць. Структура роботи є обґрунтованою й узгоджується з метою та завданнями дослідження. Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури та додатків.

Вступ містить переконливе обґрунтування актуальності теми дисертації, визначення об'єкту і предмету дослідження, його мети, завдань, хронологічних і територіальних меж, методологічних принципів роботи, її наукової новизни, теоретичної та практичної значущості. У вступі дисертантка також вказала на апробацію результатів свого дослідження, наукові публікації за темою дисертації, використання грантів і стипендіальних програм. Крім того, вона показала, у чому полягає її власний внесок у наукове опрацювання проблематики, якій присвячується дисертація, а також обґрунтувала структуру своєї праці. Загалом вступна частина дисертації адекватно репрезентує концептуальні засади дослідницької роботи М. О. Гайсенюк.

У першому розділі йдеться про історіографію, джерельну базу та методологію дослідження. Історіографічний огляд відзначається повнотою й аналітичністю розгляду дисертанткою наукових публікацій з історії Подільського воєводства, діяльності магнатських родів і функціонуванню неформальних механізмів влади у Речі Посполитій на схилі її існування. Дослідниця переконливо довела, що діяльність угруповання Чарторійських на Поділлі у XVIII ст. досі не була предметом спеціальних наукових розвідок, що й обумовлює актуальність та новизну її дисертаційного дослідження. Огляд джерельної бази свідчить, що дисертантка для вирішення своїх дослідницьких завдань скористалася широким колом опублікованих та архівних матеріалів. Особливо варто відзначити великий обсяг виконаної нею евристичної роботи.

Вона спромоглася опрацювати репрезентативний масив текстів, дотичних обраної нею проблематики, зокрема епістолярні пам'ятки, газетні видання XVIII ст. та тогочасну публіцистику. Ознайомлення наукового співтовариства з цим комплексом джерел є вагомим внеском дисертантки у розвиток історичної науки. Загалом джерельна база є достатньою для досягнення мети дисертаційного дослідження та розв'язання усіх дослідницьких завдань. У цьому ж розділі М. О. Гайсенюк докладно охарактеризувала ключові поняття та основні теоретико-методологічні підходи, якими вона скористалася у своїй роботі. З-поміж них найважливішим є підхід до класифікації патронально-клієнтарних мереж. Дослідниця запропонувала власну модель для вивчення цього явища на прикладі Подільського воєводства і переконливо обґрунтувала її переваги, що істотно підвищує наукову новизну, теоретичну та практичну значущість дисертації М. О. Гайсенюк.

Другий розділ присвячено з'ясуванню особливостей адміністративно-територіального та соціально-економічного становища Подільського воєводства у XVIII ст. Дисертантка охарактеризувала його як просторовий об'єкт, показавши, як впродовж ранньомодерної доби визначилися територіальні межі цього воєводства, звернула увагу на мережу місцевих адміністративних інститутів, проаналізувала соціальну структуру регіону та оцінила рівень його економічного розвитку. Дослідниця слушно вважає, що наприкінці існування Речі Посполитої Подільське воєводство було аграрним регіоном з перевагою у структурі землеволодіння магнатських латифундій, значна частина яких належала Чарторийським, з пануванням панщинно-фільваркової системи господарювання. Прибутки подільських землевласників, зокрема Чарторийських, впродовж XVIII ст. істотно збільшувалися, навіть попри втрати від війн та епідемій, що досягалося насамперед через посилення визиску покріпаченого селянства. Докладна характеристика адміністративно-територіального та соціально-економічного становища Подільського воєводства є необхідною частиною дослідження М. О. Гайсенюк, бо подільські маєтності Чарторийських стали матеріальним фундаментом їх публічного і приватного впливу в цьому регіоні, без якого розбудова патронально-клієнтарної мережі

була би унеможливлена, а здатність «Фамілії» впливати на заміщення місцевих земських і гродських урядів була цінним ресурсом у відносинах патронів з клієнтами. Проте дисертантка надто захопилася адміністративно-територіальною та соціально-економічною проблематикою, тому цей розділ виявився перевантаженим подробицями і перетворився на енциклопедичне зібрання найрізноманітніших відомостей про Поділля ранньомодерної доби.

У третьому розділі розкриваються механізми політичного впливу угруповання Чарторійських у Подільському воєводстві. Дослідниця довела, що головними джерелами впливовості «Фамілії» на Поділлі були, по-перше, розлогі прибуткові латифундії з «маєтковою бюрократією», через яку лідери угруповання могли взаємодіяти зі шляхетським загалом, по-друге, посідання Чарторійськими важливого уряду генерального подільського старости та, по-третє, ретельно вибудована мережа клієнтів з числа шляхти, яким Чарторійські могли запропонувати різноманітні матеріальні вигоди і перспективи кар'єрного зростання в обмін на лояльність і підтримку в здійсненні планів патронів. Переконаливо стверджується, що головним майданчиком для публічного прояву політичної активності цієї мережі та місцем зіткнення інтересів «Фамілії» з конкуруючими угрупованнями були подільські сеймики, діяльність яких дисертантка всебічно вивчила.

У четвертому розділі йдеться про прояви магнатського патронату. Тут, зокрема, показано важливе значення листування та особистих зустрічей для функціонування патронально-клієнтарної мережі, з'ясовано роль матеріальної підтримки клієнтів патронами через різного роду подарунки і грошові виплати («ціна лояльності»), а також надання клієнтам протекції у здобутті престижних урядів і веденні справ у судах. Механізм магнатського патронату дослідниці вдалося показати у специфічному соціокультурному антуражі кінця існування Речі Посполитої.

Два останніх розділи дисертації є найцікавішими її частинами. Завдяки використанню авторкою широкого кола джерел особового походження («его-документів») у її роботі помітна культурно-антропологічна спрямованість.

Висновки до розділів і підсумкові узагальнення відповідають меті дисертації та містять розв'язання дослідницьких завдань, сформульованих у вступі. Важливим доповненням до основного тексту роботи є прикінцеві додатки із статистичною інформацією про соціально-економічне становище Подільського воєводства у другій половині XVIII ст., родоводом Чарторийських та схемами, що унаочнюють структуру управління їхніми латифундіями й організацію «маєткової бюрократії». Ці додаткові матеріали є корисними для глибшого розуміння результатів дисертаційного дослідження. Список використаних джерел і літератури, що складається з 522 позицій, засвідчує солідність джерельної бази дослідження і ґрунтовну обізнаність М. О. Гайсенюк з історіографічним доробком за тематикою її дисертації.

8. Дотримання академічної доброчесності у дисертації та наукових публікаціях. Ознайомлення з рукописом дисертації та опублікованими статтями М. О. Гайсенюк дозволяє засвідчити дотримання нею чинних норм академічної доброчесності. У тексті роботи немає плагіату, самоплагіату, фабрикації чи фальсифікації даних. Твердження дисертантки мають належним чином оформлені покликання на джерела інформації в усіх випадках використання ідей та напрацювань інших дослідників.

9. Дискусійні положення та зауваження до дисертації. Загалом дисертація М. О. Гайсенюк відзначається продуманістю структури, системністю у розв'язуванні дослідницьких завдань, аргументованістю висновків й обґрунтованістю інтерпретації проблематики, обраної для вивчення. Проте, як нам видається, потребує додаткового обґрунтування нижня хронологічна межа дослідження – 1764 р. У вступі дослідниця обмежилася вказівкою на те, що тоді королем було обрано ставленика «Фамілії» Станіслава Августа Понятовського, але у дисертації зазначено, що «Фамілія», як політичне угруповання, склалася ще у 1720-х рр., а з Поділлям Чарторийські були тісно пов'язані задовго до того, як Понятовський став королем, – у 1731 р. Август Олександр Чарторийський завдяки шлюбу набув розлогі подільські маєтності Сенявських, а з 1750 р. Чарторийські обіймали уряд генерального подільського старости.

Це зауваження не суперечить загальній позитивній оцінці дисертації та має лише рекомендаційний характер.

10. Загальний висновок про рівень набуття здобувачем теоретичних знань, відповідних умінь, навичок та компетентностей. Дисертація доводить, що М. О. Гайсенюк володіє теоретико-методологічним інструментарієм сучасної історичної науки та спроможна самостійно провадити наукові дослідження на високому фаховому рівні.

11. Загальна оцінка дисертації та наукових публікацій щодо їхнього наукового рівня з урахуванням дотримання академічної доброчесності та щодо відповідності вимогам. Дисертація М. О. Гайсенюк «Подільське воєводство 1764–1793 рр. в орбіті політичного угруповання Чарторійських» є завершеною науковою працею, в якій містяться науково обґрунтовані результати дослідження, що урізноманітнюють уявлення про минуле України. Дисертація відповідає пп. 6–9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. №44 (зі змінами), наказу Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. №40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації», затвердженого Міністерством юстиції України 03 лютого 2017 р. за №155/30023, а її авторка, Гайсенюк Марія Олександрівна, заслуговує на присудження їй ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 Історія та археологія.

Рецензент:

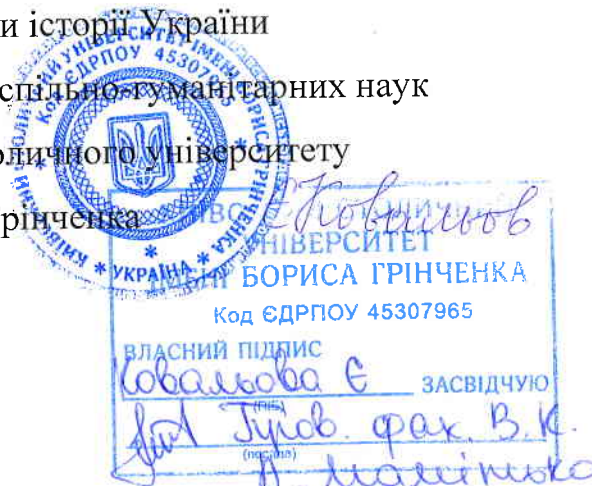
кандидат історичних наук,

доцент кафедри історії України

Факультету суспільно-гуманітарних наук

Київського столичного університету

імені Бориса Грінченка

Євген КОВАЛЬОВ